

PRAMENY PRÁVA V NACISTICKÉM NĚMECKU

JAROMÍR TAUCHEN

Masarykova univerzita, Právnická fakulta

Abstract in original language

Tento článek se věnuje analýze pramenů práva v nacistickém Německu a subjektům, které byly nadány legislativní pravomocí. Mimo standardních psaných pramenů práva však v rámci snah o tzv. obnovu práva zavedli nacisté i další prameny práva, jako byla národně socialistická ideologie, program NSDAP, Vůdcova vůle či zdravé národní cítění. Národně socialistická ideologie měla přednost před vázaností soudce na zákon. Obsah pojmu „zdravé národní cítění“ stanovoval Vůdce a ostatní představitelé nacistické strany. Vůdcovo mínění se stalo pramenem práva, který měl přednost před právem pozitivním.

Key words in original language

Třetí říše; prameny práva; národní socialismus; zdravé národní cítění; neurčité právní pojmy; generální klauzule.

Abstract

After the Nazis took over the state power in Germany (30th January 1933), they started changing the law that had been valid since the times of the Weimar Republic (1919 - 1933). On the outside, the Third Reich seemed to be characterized by fixed rules and order, but on the inside, on the contrary, by disorder, absence of rules and terror. Besides the default written sources of law, the Nazis put into practice also other sources of law, such as National Socialistic ideology, the program of the NSDAP, Führer's will or so-called healthy national feeling.

Key words

Third Reich; sources of law; National Socialism; healthy national feeling; vague concepts of law.

1. ÚVODEM

Poté co dne 30. ledna 1933 národní socialisté převzali moc v Německu, započali se změnami v právním řádu, který zdělili z dob Výmarské republiky. Třetí říše byla státem, jehož vnější strana se vyznačovala pevně stanovenými pravidly a pořádkem, jeho vnitřní strana pak naopak nepořádkem, neexistencí pravidel a terorem.

Jednou z hlavních snah národních socialistů bylo, aby jejich činy měly zdání legality a aby všechna opatření, která prováděli, měla své zakotvení v právních předpisech.

Prameny práva z období Výmarské republiky zůstaly zachovány, avšak Říšský sněm již nevydával zákony (po schválení zmocňovacího zákona již pravidelně nezasedal a zákonů schválil pouze několik). Právní předpisy tak vydávala především říšská vláda, kdy se jednalo o nařízení s mocí zákona. Ty pak byly prováděny nejrůznějšími prováděcími nařízeními, vyhláškami a výnosy říšských ministrů či dalších osob nadaných legislativní pravomocí.

Mimo standardních psaných pramenů práva však v rámci snah o tzv. obnovu práva (*Rechtserneuerung*) zavedli nacisté i další prameny práva, jako byla národně socialistická ideologie, program NSDAP, Vůdcova vůle či zdravé národní cítění.

Zároveň byly vytvořeny teorie o výkladu právních norem, opírající se o generální klauzule a neurčité právní pojmy, avšak jejich reprodukce je poměrně složitá, neboť právní věda v období národního socialismu netvořila žádný uzavřený systém myšlenek, protože ty byly často nejasné, nesrozumitelné a neurčité. Spíše by se tyto myšlenky daly nazvat frázemi, jejichž účelem bylo přetvořit německé právo v nástroj k ochraně nastoleného národně socialistického pořádku. Z důvodu zachování zdání legality nacisté v průběhu 30. let nerušili velké množství právních předpisů převzatých z Výmarské republiky, nýbrž změnili jejich smysl tím, že právní normy interpretovali podle svých politických zájmů.

2. TRADIČNÍ PRAMENY PRÁVA

2.1 ŘÍŠSKÝ SNĚM, ŘÍŠSKÁ VLÁDA A ZEMSKÉ SNĚMY

Při analýze pramenů práva v Německu je třeba tradičně vycházet z jeho spolkového uspořádání a rozlišovat říšské právní předpisy a právní předpisy jednotlivých zemí.

Až do okamžiku převzetí moci národními socialisty byly říšské zákony, nařízení či vyhlášky vydávány postupem, který byl v souladu s ustanoveními Výmarské ústavy. Tato situace se však změnila po 30. lednu 1933, kdy byla ustanovení Výmarské ústavy obcházena, dosavadní platné zákony pozbyly platnosti a byla vydána celá řada nových právních předpisů, což se částečně stalo legální cestou. Jak na více místech tohoto příspěvku ještě dále zazní, jednou z hlavních snah národních socialistů bylo, aby jejich činy měly zdání legality a aby všechna opatření, která prováděli, měla své zakotvení v právních předpisech.¹

Podle čl. 68 Ústavy Německé říše návrhy zákonů mohla podat buď říšská vláda se souhlasem říšské rady, nebo je mohli podávat poslanci říšského

¹ Staff, I. *Justiz im Dritten Reich. Eine Dokumentation*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 1964, s. 50.

sněmu. Poté se o říšských zákonech rozhodovalo v říšském sněmu.² Tímto způsobem ústavně schválené zákony následně vyhotovil říšský prezident a vyhlásil je v říšském věstníku zákonů (*Reichsgesetzblatt*). Ústava sama mohla být změněna legislativní cestou za účasti dvou třetin zákonodárců říšského sněmu a nejméně dvou třetin hlasujících (čl. 76). Po uchopení moci nacisty byl výše nastíněný legislativní proces zcela bezvýznamný, neboť za pomoci „zmocňovacího“ zákona byly tyto právní garance velmi jednoduchým způsobem odstraněny.

Zákon o odstranění nouze národa a říše, pro který se však výhradně používá označení zmocňovací zákon (*Ermächtigungsgesetz*), byl schválen na zasedání říšského sněmu 23. března 1933.³ Z přítomných 535 poslanců byl schválen 441 hlasy.⁴ Jediní sociální demokraté hlasovali proti 94 hlasy. Formálně byla legalita zachována, neboť bylo při hlasování dosaženo potřebné dvoutřetinové většiny. Hlasování o zmocňovacím zákoně bylo však výsledkem teroru, lži a podvodu ze strany národních socialistů. Před samotným hlasováním bylo 12 poslanců Sociální demokracie a 83 poslanců Komunistické strany na základě nouzového nařízení prezidenta Hindenburga zatčeno a zadržováno v tzv. ochranné vazbě. To bylo v rozporu s čl. 37 Výmarské ústavy, podle kterého žádný člen říšského sněmu nemohl být bez jeho souhlasu říšského sněmu zatčen.⁵ Rovněž čl. 21 a čl. 36 Výmarské ústavy zaručující poslancům říšského sněmu svobodnou tvorbu jejich vůle a ochranu před stíháním za jejich hlasování byly ze strany národních socialistů porušeny za pomoci nátlaku a zastrašování, které vyvíjeli vůči poslancům ostatních politických stran.

² K zákonodárnému procesu a činnosti říšského sněmu v období Třetí říše blíže: Hubert, P. *Uniformierter Reichstag. Die Geschichte der Pseudo-Volksvertretung 1933 – 1945*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1992.

³ Ke zmocňovacímu zákonu a procesu jeho přijetí podrobně např. Frei, N. *Der Führerstaat. Nationalsozialistische Herrschaft 1933 bis 1945*. 7. rozšířené vydání. München: dtv, 2002, s. 55 – 68; Hildebrand, K. *Das Dritte Reich*. 6. Vydání. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2003, s. 4.; Evans, J. *Das Dritte Reich. Aufstieg*. München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2004, s. 464 – 468.

⁴ Údaj o počtu 441 hlasů pro zmocňovací zákon byl převzat z: Staff, I. *Justiz im Dritten Reich. Eine Dokumentation*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 1964, s. 51; v německé literatuře se však lze setkat i s údaji odlišnými, např. Roeser uvádí počet 444, viz. Roeser, F. *Das Sondergericht Essen 1942 -1945*. Baden Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2000, s. 8, stejně tak Laufs, A. *Rechtsentwicklungen in Deutschland*. 5. vydání. Berlin, New York: Walter de Gruyter Verlag, 1996, s. 360.

⁵ Čl. 37 Ústavy Německé říše zněl: „žádný člen říšského nebo zemského sněmu nemůže být bez schválení sněmu, ke kterému přísluší, odveden k vyšetřování nebo zatčen během zasedacího období, ledaže by byl zadržen při spáchání trestného činu nebo v průběhu následujícího dne po jeho spáchání. To samé je vyžadováno při každém omezení osobní svobody, která omezuje výkon poslaneckého mandátu.“

Carl Schmitt, korunní právní teoretik Třetí říše označil tento zákon za „výraz vítězství národní revoluce“ a do Německých právnických novin (Deutsche Richterzeitung) napsal:

„Byl vytvořen nový říšský zákonodárce, který vydává nejen nařízení, nýbrž i říšské zákony ve formálním smyslu. Tímto je překonán přenesený pojem zákona parlamentního státu, pro který bylo příznačné spolupůsobení zastupitelského sboru na legislativním procesu. Je to významný zlom v ústavněprávních dějinách“⁶

Zmocňovací zákon umožnil říšské vládě, aby vedle říšského sněmu schvalovala zákony, takže tímto se stali Hitler a jeho vláda nezávislí na říšském prezidentovi a jeho nouzových nařízeních. Vydáním zmocňovacího zákona rovněž došlo k oslabení pozice konzervativních ministrů (nečlenů NSDAP), neboť ti si mohli být až do této doby jisti, že jim Hindenburg bude v průběhu legislativního procesu „krýt záda“, neboť až do 24. března spadalo vyhotovování zákonů do kompetence říšského prezidenta.

Oslabena byla pozice např. ministra spravedlnosti Franze Gürtnera, který doporučil prezidentu Hindenburgovi, aby odmítl Hitlerem navrhované nouzové nařízení v případě van der Lubbe, které zavádělo zpětnou účinnost zákona. Říšský prezident v tomto případě vyhověl námitkám ministerstva spravedlnosti a zřejmě i z důvodů vlastního svědomí toto nouzové nařízení vydat odmítl.⁷ Po tom, kdy vstoupil zmocňovací zákon v platnost, již ministr spravedlnosti tuto možnost v zájmu práva ovlivňovat říšského prezidenta neměl.

Zmocňovací zákon měl pozbytí platnosti 1. dubna 1937, jeho platnost však byla v letech 1937 a 1939 zákonem prodloužena a v roce 1943 ji Hitler svým výnosem dokonce prodloužil sám.⁸

Jak uvádí Laufs, „*národní socialisté se po provedeném státním převratu, který se udál ‚v rouše‘ legality a vyvaroval se očividnému porušení Ústavy či zákona. Vůdce se nejevil jako uzurpátor a nacisté se nemuseli obávat odporu ze strany soudců a úřednictva, zvláště když před jejich očima stále měli neduhy Výmarského systému*“.⁹

⁶ Citováno dle: Laufs, A. *Rechtsentwicklungen in Deutschland*. 5. vydání. Berlin, New York: Walter de Gruyter Verlag, 1996, s. 361.

⁷ Gruchmann, L. *Justiz im Dritten Reich 1933 – 1940. Anpassung und Unterwerfung in der Ära Gürtner*. 3. Vydání. München: R. Oldenbourg Verlag, 2001, s. 67 – 68.

⁸ V roce 1937 zákonem (RGBl. I., S. 105), v roce 1939 zákonem (RGBl. I., S. 95) a v roce 1943 výnosem Vůdce (RGBl. I., S. 295); blíže: Roeser, F. *Das Sondergericht Essen 1942 - 1945*. Baden Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2000, s. 9.

⁹ Laufs, A. *Rechtsentwicklungen in Deutschland*. 5. vydání. Berlin, New York: Walter de Gruyter Verlag, 1996, s. 363.

Říšská vláda využívala v plném rozsahu své právo, které ji přiznal zmocňovací zákon. Na některých známých výročí z tohoto období je zřetelně vidět, že se národní socialisté za pomoci slibů a lži snažili ostatní ubezpečovat, že jejich „národní revoluce“ probíhá zcela legální cestou a zcela legálními prostředky. Po prolomení jedné ze základních zásad každého demokratického státu, kterou představuje dělba moci ve státě, nehrál říšský sněm po 24. březnu 1933 v zákonodárném procesu již žádnou roli a sloužil pouze jako auditorium pro Hitlerovy projevy a jeho úloha již byla pouze reprezentativní.¹⁰

Zákon o odstranění nouze národa a Říše (zmocňovací zákon) z 24. března 1933 a zákon o nové struktuře Říše z 30. ledna 1934 částečně odstranily zákonodárné právo říšského sněmu, které tak existovalo nadále vedle zákonodárné iniciativy říšské vlády s Vůdcem v čele. Prakticky ale říšský sněm toto právo nevykonával. Zákony, které schválil říšský sněm, podléhaly vyhlášení říšským kancléřem, tzn. bez Vůdcovy vůle nemohly nabýt právní závaznosti. Podle Ústavy Výmarské republiky byla říšská vláda kolegiální grémium, které se radilo za předsednictví říšského kancléře o návrzích zákonů a otázkách, které se dotýkaly rezortu více říšských ministrů, přičemž hlas říšského kancléře rozhodoval pouze při rovnosti hlasů.

Po uchopení moci došlo však ke změně situace, kdy se jevilo jako nemyslitelné, že by vláda schválila usnesení proti vůli Vůdce. Postavení říšské vlády se tedy změnilo z rozhodovacího orgánu pouze v poradní orgán Vůdce.

Totální koncentrace vrchnostenské moci v rukou Vůdce ve vztahu k říšské vládě byla do právní úpravy zakotvena zákonem přísaze říšských ministrů a členů zemských vlád ze dne 16. října 1934 (RGBl. I, S. 973), přičemž tyto osoby musely Vůdci přísahat věrnost a poslušnost, pracovat pro blaho německého národa, ctít zákony a plnit přidělené úkoly. V prvních měsících vlády národních socialistů, když byla říšská vláda ještě koaličním kabinetem, dodržoval Hitler pravidelný rozvrh zasedání vlády. Od roku 1935 byl kabinet svoláván s odstupem několika měsíců. Poslední zasedání říšské vlády se konalo 5. února 1938.¹¹

¹⁰ Říšský sněm vydal po schválení zmocňovacího zákona již jen sedm zákonů, ze kterých dva prodlužovaly platnost zmocňovacímu zákonu. Mezi zbylých pět náležely: zákon o nové organizaci Říše z roku 1934, zákon o říšských vlajkách, zákon o říšském občanství a zákon k ochraně německé krve a německé cti z roku 1935 a zákon o znovuzачlenění Gdaňska do Německé říše z roku 1939. V roce 1933 vydala vláda celkem 218 zákonů, v roce 1934 jich bylo 190 a rok následující již jen 149 a v dalších letech používala říšská vláda vládní nařízení namísto zákonů. Blíže: Laufs, A. *Rechtsentwicklungen in Deutschland*. 5. vydání. Berlin, New York: Walter de Gruyter Verlag, 1996, s. 362.

¹¹ Broszat, M. *Der Staat Hitlers. Grundlegung und Entwicklung seiner inneren Verfassung*. München: dtv, 1969, s. 350.

Po uchopení moci bylo rovněž posíleno postavení říšských ministrů v oblasti zákonodárského procesu. Na základě čl. 1 zákona o odstranění nouze národa a Říše (zmocňovacího zákona) mohla vydávat zákony rovněž říšská vláda, která se skládala z jednotlivých ministrů, kteří se také stali nositeli zákonodárství. Posílení spoluúčasti ministrů na zákonodárství se projevil rovněž v tom, že podle legislativní praxe vytvořené ve Třetí Říši byly vydávány pouze rámcové zákony a tyto byly na základě v nich obsažených zmocnění doplněny vyhláškami a nařízeními jednotlivých ministerstev.¹²

Zákon o lidovém hlasování z 14. července 1933 (RGBl. I., S. 479) zařadil mezi zákonodárce i samotný německý národ. Říšská vláda byla oprávněna dotázat se přímo státních příslušníků Německé říše, zda vysloví souhlas se zamýšleným opatřením, přičemž se mohlo jednat i zákon. K hlasování byly oprávněny všechny osoby, kterým náleželo volební právo (zákon o volebním právu do říšského sněmu ze 7. března 1936 RGBl. I., S. 133). Při lidovém hlasování rozhodovala většina z odevzdaných platných hlasů, což platilo i v situaci, kdy se hlasování dotýkalo zákona, který měnil ustanovení Ústavy. Zákon, se kterým byl v lidovém hlasování vyjádřen souhlas, již nepodléhal schválení říšským sněmem; poté co ho říšský kancléř vyhotovil, byl zveřejněn v říšském věstníku a zpravidla vstoupil v platnost následující den po vyhlášení (čl. 3 zmocňovacího zákona).¹³

Ke změně došlo i na zemské úrovni. Zglajchšaltování zemí (podřízení zemí jednotné linii) dovršil „předběžný“ zákon o zglajchšaltování zemí s Říší z 31. března 1933 (RGBl. I, S. 153), který z důvodu „zjednodušení zemského zákonodárství“ po vzoru zmocňovacího zákona umožnil vydávat zemským vládám, které již byly ovládnuty národními socialisty, zemské zákony. Zemské sněmy, stejně jako i říšský sněm na říšské úrovni, byly prakticky vyřazeny ze zákonodárského procesu.

Národní socialisté potřebovali podřídit zemské vlády svému vlivu, a proto z osobního podnětu Hitlera byl vydán 7. dubna 1933 druhý zákon o zglajchšaltování zemí s Říší (RGBl. I, S. 173), který upravoval dosazení říšských místodržících do jednotlivých zemí. Úkolem říšského místodržícího bylo dohlížet na dodržování směrnic politiky vytyčené říšským kancléřem v německých zemích.¹⁴ Mezi jeho oprávnění spadalo kromě jmenování a odvolání předsedy zemské vlády a na základě jeho návrhu i zbylých členů zemské vlády, rozpuštění zemského sněmu a

¹² Meier-Benneckenstein, P. *Das Dritte Reich im Aufbau. Band 4. Staat und Verwaltung.* Berlin: Junker und Dünnhaupt Verlag, 1939, s. 64.

¹³ Schorn, H. *Die Gesetzgebung des Nationalsozialismus als Mittel der Machtpolitik.* Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1963, s. 13.

¹⁴ Klagges, D., Stoll, F. *So ward das Reich.* Frankfurt am Main: Verlag Moritz Diesterweg, 1943, s. 203.

nařízení nových voleb, také vyhotovení a vyhlášení zemských zákonů včetně zákonů, které přijala zemská vláda na základě prvního zákona o zglajchšaltování zemí s Říší.

Zákonem o novém uspořádání Říše z 30. ledna 1934 (RGBI. I., S. 75) přešla výsostná práva zemí na Říší. Dle tohoto byly zemské vlády podřízeny vládě říšské a zemské sněmy byly zrušeny. Zemským sněmům jako zastupitelským sborům tedy již právo zákonodárné iniciativy nepříslušelo.

2.2 VŮDCE JAKO ZÁKONODÁRNÝ SUBJEKT

Ve Třetí říši se postupně prosadil princip koncentrace státní moci v rukou jedné osoby, kterou byl Vůdce a říšský kancléř Adolf Hitler. Dle národně socialistické ideologie vycházela reálná vláda Adolfa Hitlera z „vyššího zákona“ (duch národa, vůle národa...), který mohl německému národu zprostředkovat pouze Vůdce, a také pouze on byl oprávněn k autentické interpretaci vůle německého národa.¹⁵ Z důvodu, že německý národ byl považován za vlastní politickou veličinu a Vůdce za vykonavatele její vůle, stal se Hitler nositelem veškeré státní moci namísto neosobní korporace, kterou je stát.¹⁶ Hitlerova moc by se dala označit jako rozsáhlá, totální, výlučná a neomezená. Hitler se považoval za reprezentanta národa, ochránce světového názoru, ochránce Říše, prvního zákonodárce v Říší, ale především byl oslavován jako „ochránce národa“

Především zákonodárství bylo plně v rukách Vůdce. Ministerstva, vláda, země ani správní soudy neměly moc zvrátit jeho příkaz. Poté, co Hitler sám prodloužil tzv. zmocňovací zákon, nemusely již jeho příkazy a pokyny požívat jakékoliv konkrétní formy a mohly být vydávány dle jeho libosti.

V roce 1939 charakterizoval Curt Rothenberger vztah zákona a rozkazu Vůdce následovně:

„Zákon je rozkaz Vůdce. Soudce, který má tento zákon aplikovat, není vázán jen na zákon, nýbrž také na jednotný názor Vůdce.“¹⁷

Jakým způsobem bylo nahlíženo na Hitlera, názorně dokumentuje prohlášení předsedy vrchního zemského soudu z roku 1944:

¹⁵ Säcker, F.J. a kol. *Recht und Rechtslehre im Nationalsozialismus*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1992, s. 85.

¹⁶ Hemper, W. *Die nationalistische Staatsauffassung in der Rechtsprechung des Preußischen Oberverwaltungsgerichts*. Berlin: Duncker & Humboldt, 1974, s. 58.

¹⁷ Rothenberger, C. *Die Stellung des Richters im Führerstaat*. in: *Deutsches Recht*, 1939, s. 831; citováno dle: Schuster, J. *Freimaurer und Justiz in Norddeutschland unter dem Nationalsozialismus. Die beruflichen Folgen der Mitgliedschaft in Logen für Richter und Staatsanwälte*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2007, s. 36.

„Nejvyšší soudce německého národa je Vůdce sám. V něm jako ve vzoru pro každého soudce jsou ztělesněny všechny ony nejlepší vlastnosti, kterými se osoba soudce vyznačuje, ona znalost práva a znalost všech těch věčných, neotřesitelných zásad lidského řádu.“¹⁸

„Perverze“ práva, ke které došlo po událostech z 30. června 1934, je patrná rovněž z článku uveřejněném v časopise *Juristische Wochenschrift*:

„Německý národ je z celé duše hluboce vděčný svému Vůdci za osvobozující čin z 30. června 1934. Mnohem důležitější ale je, co tím Vůdce jako ochránce práva ukázal německému právníkovi. Vůdce se jako nejvyšší soudce německého národa postavil do čela všem německým služebníkům práva a stal se jejich vůdcem a přenesl na každého, kdo je povolán k ochraně německého práva, povinnost ochraňovat německý národ. Soudce Adolf Hitler se musí oprostít od otroctví paragrafů pozitivního práva, musí se osvobodit od ‚motivů a vůle zákonodárce‘ období, které dnes již náleží minulosti. Musí si být vědom toho, že je pro výklad a aplikaci zákonů určující jen vůle – vůle národněsocialistického hnutí.“¹⁹

Na této ukázce je názorně vidět, kam až klesla národně socialistická právní věda a jak se ochotně propůjčila ke krytí nacistických zločinů.

Vůdcova moc byla dalekosáhlá, věcně a časově neomezená, Vůdce se nemusel ze svého jednání nikomu zodpovídat a nebyl omezen žádnými právními normami a sám byl považován „za nositele nejvyšší suverenity ve Velkoněmecké Říši a za jediný zdroj veškerého práva“.²⁰ Podle národně socialistické právní vědy byl Vůdce zodpovědný pouze svému svědomí a byl chápán jako „exekutor“ vůle národa.²¹ Nejen že Vůdce nebyl vázán žádnými podmínkami, ale k udržení jeho moci byl oprávněn využít jak právní tak, i všechny dostupné faktické prostředky odporující platným zákonům.

Státní aparát nacistického Německa byl založen na vůdcovském principu. Ten spočíval v premise, že na místo národa nastupuje Vůdce, jehož vůle je „jediná správná“. Podle svého uvážení přenáší část své moci na jiné osoby,

¹⁸ Předseda vrchního zemského soudu v Mnichově Stepp, citováno dle: Wagner, A. *Die Umgestaltung der Gerichtsverfassung und des Verfahrens- und Richterrechts im nationalsozialistischen Staat*. Stuttgart: Deutsche Ver.-Anst., 1968, s. 205 – 206.

¹⁹ *Juristische Wochenschrift* 1934, s. 1881, autor neuvěden; článek otištěn v: Schorn, H. *Der Richter im Dritten Reich. Geschichte und Dokumente*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1959, s. 91.

²⁰ Majer, D. *Grundlagen des nationalsozialistischen Rechtssystems*. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1987, s. 84.

²¹ Nunweiler, A. *Das Bild der deutschen Rechtsvergangenheit und seine Aktualisierung „im Dritten Reich“*. Baden – Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1996, s. 270.

kteřé jsou mu bezpodmínečně podřízeny. V kteroukoli dobu disponuje oprávněním dávat rozkazy, které jsou v hierarchii moci vykonávány směrem „dolů“. Zároveň je vytvořen systém nadříczenosti a podříczenosti s „Vůdcem“ na vrcholu.²²

Co se týče forem pramenů práva, které Vůdce vydával, jednalo se výnosy (*Erlässe*) či vyhlášky (*Verordnungen*). Ty by se daly rozlišit podle toho, jakou oblast měly regulovat: stranu (NSDAP), stát či brannou moc (*Wehrmacht*). Z pohledu hierarchie norem, nezáleželo na tom, k jaké oblasti se výnos či vyhláška Vůdce vztahovaly, neboť požívaly stejnou právní sílu. Co se týče jejich vztahu k zákonům, byly postaveny na stejnou úroveň. Charakteristickým znakem pramenů práva ve Třetí říši byla rovněž neexistence hierarchie norem a vyhlášky mohly měnit či rušit zákony. V moderním právním státě stanoví práva a povinnosti zákon, ke kterému jsou v případě potřeby vydány prováděcí předpisy. Nacistická legislativa tuto zásadu nectila a práva a povinnosti ukládaly i prováděcí předpisy. V průběhu války již ležela zákonodárná činnost především v rukou říšských ministrů, kteří vydávali vyhlášky stanovující práva a povinnosti.

2.3 DALŠÍ SUBJEKTY NADANÉ LEGISLATIVNÍ PRAVOMOCÍ

Mimo Vůdce, říšský sněm, říšskou vládu (zemské vlády) a říšské ministry byly nadány legislativní pravomocí i další subjekty, které mohly pro oblast, kterou spravovaly, vydávat právní předpisy. Jednalo se o Ministerskou radu pro obranu Říše, Generálního zmocněnce pro říšskou správu, Pověřence pro čtyřletý plán, říšského ministra pro letectví a vrchního velitele vojenského letectva a tzv. „kolegium tří“.²³

I. K jednotnému řízení státní správy a hospodářství vydal Hitler 30. srpna 1939 výnos o zříczení ministerské rady pro obranu Říše (RGBl. I, S. 1539). Ministerská rada pro obranu Říše (*Ministerrat für die Reichsverteidigung*) byla zříczena jako stálý výbor pouze se šesti členy, jimž předsedal Hermann Göring. Byla oprávněna vydávat k jednotnému vedení správy a hospodářství naříczení se silou zákona. Ministerská rada ztratila na významu, když byly již v prvních dnech války proti Polsku vytvořeny zákonné podklady pro reorganizaci správy a hospodářství pro válečné poměry a pravomoc vydávat naříczení zůstala jednotlivým rezortům.²⁴ Teoreticky se tento „válečný kabinet“ mohl stát novým kolegiálním orgánem říšské vlády. Ve skutečnosti

²² K tomu blíže: Tauchen, J. *Prosazení vůdcovského principu ve státním aparátu Třetí říše*. Časopis pro právní vědu a praxi, Brno: Masarykova univerzita, roč. 15, č. 2, s. 159-164.

²³ K tomu blíže: Tauchen, J. *Organizace vnitřní správy státního aparátu nacistického Německa*. In Právní a ekonomické problémy současnosti VII. Ostrava: KEY Publishing, 2008, s. 152-160.

²⁴ Ministerská rada se sešla jako kolegium jen šestkrát, naposledy 15. listopadu 1939 a do konce roku vydala 58 naříczení.

však Göring nevyužil všech možností a vyslovil se pro odložení veškerých obsáhlejších návrhů zákonů na dobu neurčitou, pokud nesouvisely přímo s obranou Říše. Zároveň existence ministerské rady pro obranu Říše znamenala principiální posílení zákonodárné iniciativy jednotlivých ministrů říšské vlády, protože vydávala nařízení bez Hitlera a pouze v případě pochybností si tento souhlas vyžádala.²⁵

V únoru 1940 omezil Hitler pravomoc ministerské rady pouze na neodkladné záležitosti bez politického významu. Zrušena ale nebyla a zůstala bez formálních zasedání činná a přispěla tak k roztržtění zákonodárství v národně socialistickém státě.²⁶

II. Na základě tajného a v říšském věstníku nezveřejněného zákona o obraně Říše ze 4. září 1938 byl vytvořen úřad generálního zmocněnce pro říšskou správu (*Generalbevollmächtigter für die Reichsverwaltung*). V případě vypuknutí války měl převzít jednotné vedení nevojenské státní správy. Ke splnění tohoto účelu mu bylo podřazeno ministerstvo vnitra, ministerstvo spravedlnosti, ministerstvo pro správu církví, ministerstvo pro výchovu a ministerstvo pro územní plánování. Podobnou koncentraci pravomocí ostatních ministerstev měl v rukou Generální zmocněnec pro hospodářství (*Generallbevollmächtigter für die Wirtschaft*), který mohl podle výše uvedeného zákona dávat pokyny ministru hospodářství, ministru práce, ministru pro výživu, říšskému lesmistrovi a komisaři příslušnému pro stanovení cen.²⁷ Generální zmocněnci pro říšskou správu a pro hospodářství byli oprávněni vydávat vyhlášky.

III. Jedním z bodů národně socialistického programu bylo zvýšit domácí výrobu a rozšířit surovinovou základnu, k čemuž sloužil první čtyřletý plán.²⁸ Cílem druhého čtyřletého plánu vyhlášeného v roce 1936 bylo nasměrovat hospodářství na urychlené vyzbrojení a zabezpečit soběstačnost, neboť se závislostí na surovinových zdrojích z okolních států by Německo nemohlo vést válku.²⁹ K jednotnému řízení a sloučení všech rozhodujících kompetencí ve státě a straně vydal Hitler nařízení k provedení čtyřletého

²⁵ Broszat, M. *Der Staat Hitlers. Grundlegung und Entwicklung seiner inneren Verfassung*. München: dtv, 1969, s. 382.

²⁶ Jeserich, K., Pohl, H., Unruh, G.Ch. a kol. *Deutsche Verwaltungsgeschichte. Band 4. Das Reich als Republik und in der Zeit des Nationalsozialismus*. Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt, 1985, s. 759.

²⁷ Vojáček, L. a kol. *Právní dějiny 2. Státy západní Evropy a USA*. Brno: Doplněk, 1999, s. 116.

²⁸ Meier-Benneckenstein, P. *Das Dritte Reich im Aufbau. Band 5. Partei und Staat*. Berlin: Junker und Dünnhaupt Verlag, 1941, s. 282.

²⁹ Klagges, D., Stoll, F. *So ward das Reich*. Frankfurt am Main: Verlag Moritz Diesterweg, 1943, s. 200.

plánu z 18. října 1936 (RGBl. I., S. 887), ve kterém pověřil předsedu pruské vlády Göringa provedením všech potřebných opatření k jeho uskutečnění a přenesl na něj pravomoc vydávat výnosy a správně právní předpisy. V této souvislosti je nutné poukázat především na právní předpisy vztahující se k řízení válečného hospodářství.

IV. Říšský ministr pro letectví a vrchní velitel vojenského letectva (*Luftwaffe*) byl oprávněn vydávat po dobu války právní předpisy týkající se letecké ochrany.

V. Na generálního zmocněnce pro říšskou správu, hospodářství a šéfa vrchního velení Wehrmachtu byla přenesena společná pravomoc vydávat nařízení pro nehospospodářskou oblast podobnou té, kterou disponoval Göring jako zmocněnec pro čtyřletý plán.³⁰ Ačkoliv se nekonala žádná řádná zasedání, vžilo se označení „kolegium tří“. Každý člen ve shodě s ostatními dvěma mohl vydávat nařízení pro svůj okruh působnosti, které se mohlo odchylovat od platných zákonů. Až do skončení války bylo v mnoha případech vytvořeno „nové“ právo právě nařízeními kolegia tří. V lednu 1940 zaujal místo generálního zmocněnce pro hospodářství bez jakéhokoli veřejného oznámení zmocněnec pro čtyřletý plán.

Zmínit je nutné také právo vydávat právní předpisy, které příslušelo říšským místodržícím v říšských župách: Sudety, Východní marka, Gdaňsk-Západní Prusko, Povartí a hansovní město Hamburg. Říšští místodržící v těchto oblastech mohli se souhlasem příslušného říšského ministra a ministra vnitra vydávat vyhlášky, pokud to neodporovalo nadřazenému říšskému právu.³¹

3. NOVÉ PRAMENY PRÁVA

Národně socialistická právní věda uznávala kromě tradičních psaných pramenů práva (ústava, zákon, vyhláška) rovněž prameny, které neměly jasný obsah a sloužily k tomu, aby nacisté jejich použitím mohli legální cestou zlikvidovat své odpůrce a dosáhnout svých zločinných cílů. Zákony se staly prostředkem pro politické pronásledování a rasovou diskriminaci.

Mezi nové prameny práva v období Třetí říše náležely:

- národně socialistická ideologie,
- program NSDAP,

³⁰ Broszat, M. *Der Staat Hitlers. Grundlegung und Entwicklung seiner inneren Verfassung.* München: dtv, 1969, s. 383.

³¹ Rapsch, A. *Gesetzgebung unter nationalsozialistischer Gewaltherrschaft.* In: Salje, P. *Recht und Unrecht im Nationalsozialismus.* Münster: Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, 1985, s. 145.

- Vůdcova vůle,
- zdravé národní cítění.

Výše zmíněné nové prameny práva přinesly v aplikační praxi podstatné problémy, především co se týče jejich vztahu k tradičním pramenům práva. S tím souvisela otázka, jaký pramen práva měl při aplikaci vlastně přednost. Hlavní funkcí nových pramenů práva bylo to, aby bylo za pomoci nového výkladu „staré právo“ zbaveno své platnosti a Vůdcova vůle, program NSDAP, národně socialistická ideologie a zdravé národní cítění měly přednost před psaným právem. Jak již bylo zmíněno výše, tyto nové prameny práva byly nejasné a otázkou bylo, co je vlastně jejich obsahem, nebo, vyjádřeno jinak, jakým způsobem jejich obsah naplnit.

Adolf Hitler ve své knize *Mein Kampf* uvádí:

„Každý světový názor, ať už je tisíckrát správný a pro lidstvo nanejvýš užitečný, zůstane bezvýznamný pro uspořádání života národů tak dlouho, dokud se jeho zásady nestanou korouhví bojového hnutí, které musí zůstat tak dlouho stranou, dokud působení těchto zásad nebylo zavrženo vítězstvím světonázorových idejí a stranická dogmata netvoří základní zákony státu národního společenství.“³²

Za základní prosazované postuláty národně socialistické ideologie (světového názoru) byly považovány postuláty o nerovnosti ras, antisemitismus či vůdcovský princip.

Na program NSDAP z 24. února 1920 se soudy odvolávaly přímo jako na pramen práva. Tak např. Říšský pracovní soud považoval ve svých rozhodnutích antisemitské body 4 a 5 programu³³ za „ústavní zásady“ a „cíle německého vedení státu při řešení židovské otázky“.³⁴

Vznik programu NSDAP patří dodnes k nejméně probádaným oblastem národně socialistického hnutí, neboť je k dispozici jen minimum pramenů. Většinu z dvaceti pěti bodů tvořících stranický program formuloval zámečník a drážní úředník Anton Drexler, který založil 5. ledna 1919

³² Hitler, A. *Mein Kampf*. Přeložil Slavomír Michalčík. Pohořelice: Otakar II., 2000, s. 278.

³³ Bod č. 4 zněl: „Státním občanem může být pouze soukmenovec. Soukmenovcem je pouze ten, kdo je německé krve, bez ohledu na vyznání. Žádný Žid nemůže proto být soukmenovcem.“
Bod č. 5 zněl: „Kdo není státním občanem, může žít v Německu pouze jako host a musí podléhat cizineckým zákonům.“

³⁴ Říšský pracovní soud, rozsudek z 9. ledna 1940 (otištěn v časopise *Deutsches Recht* 1940, s. 876); rozsudek ze 7. února 1940 (otištěn v časopise *Deutsches Recht* 1940, s. 1326) – citováno dle: Rüthers, B. *Entartetes Recht*. München: C.H.Beck, 1988, s. 29.

Německou stranu práce (*Deutsche Arbeiterpartei – DAP*), předchůdkyni Národně socialistické německé dělnické strany.³⁵ NSDAP původní program DAP převzala a revidovala. O programu NSDAP řekl dlouholetý právní zástupce nacistické strany a pozdější ministr Hans Frank: „je stejně tak dobře míněný, jako nepraktický.“³⁶ Program NSDAP nebyl žádnou důkladně promyšlenou vědeckou prací, nýbrž narychlo sepsaný Hitlerův „spisek“, jehož cílem byl především rétorický účinek působící na široké masy obyvatelstva.

Mezi další „nové“ prameny práva mezi léty 1933 – 1945 náleželo tzv. „zdravé národní cítění“. V oblasti trestního práva sloužilo a podpořilo nelidské zosřtení trestněprávní praxe. S tím souviselo zavedení zásady analogie a přijetí doprovodných hmotněprávních a procesněprávních předpisů, čímž se otevřela cesta pro radikalizaci trestního práva. Obsah pojmu „zdravé národní cítění“ stanovoval Vůdce a ostatní představitelé nacistické strany. Vůdcovo mínění se stalo pramenem práva, který měl přednost před právem pozitivním.

Podle Hitlerova přesvědčení bylo nutno přetvořit zákonodárnou a soudní moc v politické zbraně systému. Měly by být konstruovány tak, aby byla vůdcova vůle přímo aplikovatelná. Jako vzor mu sloužil anglický ústavní systém, ve kterém nejsou ústavní normy písemně zachyceny. Toto mělo umožnit, aby byly prosazeny aktuální politické požadavky. Dle jeho představ, stát a národní společenství zmocnili Vůdce jednat podle toho, jak on sám uzná za vhodné. Kteroukoliv právní normu mohl tak Vůdce prolomit a kterékoliv soudní rozhodnutí mohl Vůdce svým rozhodnutím změnit, pokud se neshodovalo s jeho právním názorem na řešení právní věci.

V souvislosti s výkladem o „nových“ pramenech práva a jejich vztahu k „psaným“ pramenům se jeví jako účelné, nastínit myšlenkový pochod soudce ve Třetí říši při soudním rozhodování, který se odlišuje od tvorby vůle dnes. Tento proces nastínil Viktor Knapp na základě Freislerova článku v časopise *Deutsche Justiz* následovně:

„Nejprve je třeba objasnit skutkovou podstatu. Dále musí soudce naslouchat hlasu národního svědomí, zdravému národnímu právnímu citu, jemuž lze naslouchati jen ve vlastním nitru. Konečnou fází je určení, zda takto zjištěná myšlenka je vyjádřena nějakým zákonem a jestliže ano, je nutné opřítí rozhodnutí o zákon.“³⁷

³⁵ Pieler, P. *Das römische Recht im nationalsozialistischen Staat*. In: Davy, U. a kol. *Nationalsozialismus und Recht*. Wien: Anton Orac, 1990, s. 427.

³⁶ Frank, H. *Im Angesicht des Galgens*. 2. Vydání. Neuhaus b. Schliersee: Frank, 1955, s. 31.

³⁷ *Deutsche Justiz*, 1936, s. 1572 násl.; citováno dle: Knapp, V. *Problém nacistické právní filosofie*. Reprint z r. 1947. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002, s. 153.

Tento proces je však dost složitý a jak Knapp uvádí: „je tato věc však značně sporná i v samotné nacistické ideologii“. Problém nastává v okamžiku, když se zjištěná myšlenka neshoduje s vůlí zákonodárce. Tento problém však odpadá, jestliže se jedná o právní předpis vydaný v období Třetí říše, protože tato právní norma je čerpána z neomylného zřídla *Volksgeistu* v krvi *Vůdcově*. V tomto případě je tedy rozhodující vůle zákonodárce, která determinuje vůli soudcovi bez ohledu na to, co slyší ve svém nitru. V případě zákonů z doby před rokem 1933 je jimi soudce vázán jen potud, pokud výsledek odpovídá nacistickému světovému názoru; pokud by mu odporoval, tak je soudce povinen rozhodnout proti tomuto zákonu.³⁸

4. ZÁVĚREM

Od roku 1933 až do začátku druhé světové války schválil říšský sněm pouze devět zákonů; vedle toho vydala říšská vláda více než 4500 zákonů a v tomto období vstoupil v platnost ještě větší počet *Vůdcových* výnosů a nařízení se silou zákona. Přitom měly všechny Hitlerovy výroky charakter prvořadého pramene práva stojícího nad zákonem.³⁹ Charakteristikou národněsocialistických právních předpisů bylo to, že jejich cílem nebylo dosažení spravedlnosti. Záměrně a zcela otevřeně popíraly zásadu rovnosti a další základní právní zásady, které byly vytvořeny v průběhu právního vývoje, a to nejen v posledních několika staletích. Němečtí soudci se tak dostali do dilematu, zda vůbec, popř. jakým způsobem tyto zákony, které byly v rozporu se spravedlností, aplikovat. Zákonu jako pramenu práva se nepřikládal tak velký význam jako dalším pramenům: *vůdcově vůli*, programu NSDAP, národně socialistické ideologii či zdravému národnímu citění.⁴⁰ Stále více bylo rozšiřováno používání neurčitých právních pojmů.

Spolu s nástupem národního socialismu k moci se změnil vztah práva vůči státu a jednotlivci. Zatímco před rokem 1933 stál jednatel v popředí zájmu a zákony vázaly jak stát, tak i jednotlivce a sloužily k jeho ochraně, po uchopení moci se situace radikálně změnila, když úkolem soudů již nebylo hájit zájmy jednotlivce, nýbrž zájmy celku. Celek, který byl reprezentován německým národem, nyní požíval prvořadé soudní ochrany. Vedle tradičních psaných právních pramenů se objevily nové prameny práva, kterými byl soudce vázán, jako např. *Vůdcova vůle* či národně socialistická ideologie,⁴¹ která měla přednost před vázaností soudce na zákon.

³⁸ Tamtéž, s. 154 – 156.

³⁹ Benz, W., Graml, H., Weiss, H. (Vyd.) *Enzyklopädie des Nationalsozialismus*. München: dtv, 1997, s. 96.

⁴⁰ Fieberg, G. *Justiz im nationalistischen Deutschland*. Köln: Bundesanzeiger, 1984, s. 29.

⁴¹ Knapp, V. *Problém nacistické právní filosofie*. Reprint z r. 1947. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002, s. 50.

Závěrem se mi jeví jako vhodné uvést charakteristiku pramenů práva v nacistickém Německu, kterou uvádí ve své práci Bernd Rüthers. Ten stanovil celkem 15 tezí, charakterizující právo ve Třetí říši, přičemž pramenů práva se týkají následující tři:

1. Generální klauzule a neurčité právní pojmy posloužily jako „vstupní brána“ pro ospravedlnění a stabilizaci nacistické ideologie.
2. Soudy mohly aplikovat vedle generálních klauzulí stanovených v zákoně rovněž klauzule, které neměly zákonný podklad. Tímto byla do právního řádu zavedena nová hodnocení, která vytlačila zákonné právní předpisy („bojové klauzule“).
3. Nové prameny práva a panující nejasnosti ohledně jejich místa v hierarchii norem byly vhodné prostředky k tomu, aby tyto sloužily ke změně obsahu právního řádu ve prospěch uskutečnění cílů národních socialistů.⁴²

Literature:

- Benz, W., Graml, H., Weiss, H. (Vyd.): Enzyklopädie des Nationalsozialismus. München: dtv, 1997
- Broszat, M.: Der Staat Hitlers. Grundlegung und Entwicklung seiner inneren Verfassung. München: dtv, 1969
- Davy, U. a kol.: Nationalsozialismus und Recht. Wien: Anton Orac, 1990
- Fieberg, G.: Justiz im nationalistischen Deutschland. Köln: Bundesanzeiger, 1984
- Frank, H.: Im Angesicht des Galgens. 2. Vydání. Neuhaus b. Schliersee: Frank, 1955
- Gruchmann, L.: Justiz im Dritten Reich 1933 – 1940. Anpassung und Unterwerfung in der Ära Gürtner. 3. Vydání. München: R. Oldenbourg Verlag, 2001
- Hemper, W.: Die nationalistische Staatsauffassung in der Rechtssprechung des Preußischen Oberverwaltungsgerichts. Berlin: Duncker & Humboldt, 1974

⁴² Rüthers, B. *Die Ideologie des Nationalsozialismus in der Entwicklung des deutschen Rechts von 1933 bis 1945*. In: Säcker, F. J. *Recht und Rechtslehre im Nationalsozialismus*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1992, s. 34.

- Hitler, A.: Mein Kampf. Přeložil Slavomír Michalčík. Pohořelice: Otakar II., 2000
- Jeserich, K., Pohl, H., Unruh, G. Ch. a kol.: Deutsche Verwaltungsgeschichte. Band 4. Das Reich als Republik und in der Zeit des Nationalsozialismus. Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt, 1985
- Klagges, D., Stoll, F.: So ward das Reich. Frankfurt am Main: Verlag Moritz Diesterweg, 1943
- Knapp, V.: Problém nacistické právní filosofie. Reprint z r. 1947. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002
- Laufs, A.: Rechtsentwicklungen in Deutschland. 5. vydání. Berlin, New York: Walter de Gruyter Verlag, 1996
- Majer, D.: Grundlagen des nationalsozialistischen Rechtssystems. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1987
- Meier-Benneckenstein, P.: Das Dritte Reich im Aufbau. Band 5. Partei und Staat. Berlin: Junker und Dünhaupt Verlag, 1941
- Nunweiler, A.: Das Bild der deutschen Rechtsvergangenheit und seine Aktualisierung „im Dritten Reich“. Baden – Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1996
- Roeser, F.: Das Sondergericht Essen 1942 -1945. Baden Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2000
- Rütters, B.: Entartetes Recht. München: C.H.Beck, 1988
- Säcker, F. J.: Recht und Rechtslehre im Nationalsozialismus. Baden - Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1992
- Salje, P.: Recht und Unrecht im Nationalsozialismus. Münster: Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, 1985
- Schorn, H.: Die Gesetzgebung des Nationalsozialismus als Mittel der Machtpolitik. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1963
- Staff, I.: Justiz im Dritten Reich. Eine Dokumentation. Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 1964

- Tauchen, J.: Organizace vnitřní správy státního aparátu nacistického Německa. In Právní a ekonomické problémy současnosti VII. Ostrava: KEY Publishing, 2008, s. 152 - 160
- Tauchen, J.: Prosazení vůdcovského principu ve státním aparátu Třetí říše. Časopis pro právní vědu a praxi, Brno: Masarykova univerzita, roč. 15, č. 2, s. 159 - 164
- Vojáček, L. a kol.: Právní dějiny 2. Státy západní Evropy a USA. Brno: Doplněk, 1999
- Wagner, A.: Die Umgestaltung der Gerichtsverfassung und des Verfahrens- und Richterrechts im nationalsozialistischen Staat. Stuttgart: Deutsche Ver.-Anst., 1968

Contact – email

jaromir.tauchen@law.muni.cz